

”למתנדבים בעם”: המכבים בשירתו של ח.נ. ביאליק

ד”ר ינקי טפלר

כל מי שהתחנך בחינוך הארצישראלי והממלכתי עד שנות ה-60 ודאי יזכור שברפרטואר העשיר של שירי חנוכה – מרביתם של לזין קיפניס – נכלל גם שירו של ח.נ. ביאליק, ”למתנדבים בעם”. דורות של דרדקי החינוך הממלכתי-ציוני זימרו במסדרי הבוקר של חודש כסלו את הנוסח המעובד והמקוצר של המשורר הלאומי במילים אלה:

**לְבָשׁוּ-נָא עוֹ! דְּרָכוּ-נָא עוֹ!
לְעֹזֶת הָעָם! לְעֹזֶת הָעָם!
בְּמָה? אֶל-תִּשְׁאַלוּ - בְּאִשֶּׁר נִמְצְאָה!
בְּמִי? אֶל-תִּבְדְּקוּ - כָּל לְבוֹ יִדְבְּנוּ!
מִי צִרְתָּ הָאֵמָה בְּלִבְבוֹ נִנְעָה -
הַמְחַנֵּה יֵאֶסֶף, אֶל-נָא נְבַדְלֵנוּ!**

ביאליק כתב את השיר באודסה, בתשרי תר”ס, לקראת נשף חנוכה שנערך בעיר לכבוד בית הספר העברי שפעל בחסות אגודת ”התחייה”. על פי עדות מאתם ימים, קרא המשורר עצמו את השיר בפני החוגגים ברוב רגש. אודסה הייתה באותם ימים של חילופי המאות התשע עשרה והעשרים לא רק מרכז של הספרות היהודית אלא גם שופרה של הציונות המזרח אירופאית, זו אשר חוותה את משברה הרציני הראשון באותם ימים של שלהי גל העלייה הציונית, שקיבלה לימים את הכינוי העלייה הראשונה. המשורר, שבשיריו הלאומיים ניכר המתח הרב שבין הגלות והתחייה, פונה בקריאה זו ל”מתנדבים” שיימלאו את שורות הציונות המעשית המדלדלת ממעשיה. את מופת ההתנדבות העממית הוא דולה מן ההיסטוריה היהודית הרחוקה, ההרואית, של גבורת בית חשמונאי:

**בְּמַעֲרֹת הַצּוּרִים, חֲרָשִׁים קִצְלִים,
הַתְּלַקְטָה הַפְּלִיטָה בִּימֵי חֲשִׁמוֹנָאִים,
צִחְצוּחַ חֲרֻבוֹת עִם רִנְנַת הַתְּהִלִּים
כְּאֶחָד הַשִּׁיקוּ דְמִי יְעָרִים וְסִלְעִים,
וּבְמַחְבֵּא חֲרָשִׁים, בְּמַעֲרֹת אֶפְלָה,
יְשׁוּעָה גְדוֹלָה גְּמָלָה.**

שורות אלה ספוגות באווירת גבורה ארצישראלית עתיקה, שאינה רק בבחינת יציר דמיונו של המשורר. בשלהי המאה ה-19 נתוודע עולם ההשכלה לכתבים עתיקים שהיו ספונים במשך מאות בשנים באוצרה של הכנסייה. ספרי ”חשמונאים” אשר נספחו אל אחדים מכתבי היד העתיקים של הביבליה הנוצרית וכונו אגב כך ספרי ”מכבים” שרתו נאמנה את יסודות האתיקה הדידקטית של הכנסייה שראתה בסיפורי גבורה אלה מעין מופת קדום למעשי המרטירים הנוצריים שהקריבו עצמם על מזבח אמונתם. ביקורת

המקרא שהתפתחה באסכולות פרוטסטנטיות גרמניות בעיקר, חשפה את הז'אנר הספרותי הזה גם לעולמם של חכמי ישראל (ביניהם שמעון דובנוב שחי באודסה באותה תקופת זמן שבה חי ויצר שם ביאליק, ושם החל לכתוב את יצירתו המונומנטאלית "דברי ימי עם עולם").

המשורר הכיר את עולמם של בית חשמונאי. בין שורות "למתנדבים בעם" ניתן להבחין היטב בנופי המרד עתיק היומין הנתועים בהרי יהודה ובגבעות בנימין. תיאורי המחבר האלמוני של ספר "חשמונאים" א' של ראשית המרד במעשה מתתיהו במודיעין ושל קריאתו "למתנדבים בעם" ניכרת היטב בשירתו של המשורר המתארת את גבורת האבות הקדומים. היענותם האינסטינקטיבית של המוני יהודה ונהירתם אל בטחון מצוקי גופנא שבנחלת בנימין ונקרות צוריה בשמה של אמונת הייחוד גם היא לא נעלמה מעיני המשורר - חרבות המרד חושלו במזמורי תהילים; וקריאת מתתיהו "מי לה' אלי" נמסכת גם בקריאתו-זעקתו של המשורר לנוכח משבר המעשה הציוני:

וְאַנְחֵנוּ דוֹר דָּכָא, קָצֵר יָד, בְּנֵי עַם-עֲנִי,

עַל-לְבוֹת בְּנֵינוּ נְהַלְמָה-נָא חוּצָץ,

וְדָבַר אֲדֹנָי עֲמוּדֵנוּ הִסְנִי,

וְהוּא פְּטִישְׁנוּ הַמְּפֹצֵץ!

עוֹד לֹא כָל-כַּחֲנוּ נִתְּנוּ לְבַז -

בְּאַלְהִים לָנוּ עוֹ!

נראה כי ביאליק אינו רק בבחינת מלכד עבר ועתיד לצורך הדידקטי-לאומי. בעל "המתמיד", ו"על סף בית המדרש", זכר לשנותיו בישיבת וולוז'ין, מגייס את האמונה כיסוד מוסד לתחייה הלאומית. אם היה זה מתוך שכנוע פנימי עמוק אין לדעת. ואולם הסממן הלאומי בדמות היענות אישית לקריאת התחייה מקבלת עוצמת יתר בכריכתה במוטיב הסובייקטיבי של האמונה כמו במעשה האישי של ההתגייסות.

ביאליק עושה שימוש מושכל בשירו "למתנדבים בעם" בגנטיקה היהודית, וגם היא, בחסדו של האל: הוא מבקש את "כָּל-פְּלִיטַת הַטּוֹב, שְׁרִיד הַעֵז וְהָאוֹרָה, שְׁהוֹתִיר עוֹד אֶל בְּלִבְּנוּ פְּנִימָה". שכן "אם הַרְרֵי נֶשֶׁף עָלֵינוּ נַעְרָמוּ - לֹא דַעְכוּ כָּל-הַנִּיצוּצוֹת, לֹא תָמוּ"; במטפורה שלקוחה מבלי דעת מדואליזם גנוסטי של ניצחון האור על החשכה, הוא מבקש להחיות את ניצוץ האור הקדום בליבותיהם של צאצאי החשמונאים; בניצחונה של החייאה גנטית זו הוא רואה את מהותה של התחייה בימיו. רנסאנס לאומי-יהודי יהיה אפשרי רק בהצתת האור הגנוז שנות אלפיים:

הוּי, בְּנֵי הַמַּכְבִּים!

הַעֲמִידוּ אֶת-עַמְכֶם, הַקִּימוּ הַדּוֹר!

חֲשִׁפוּ אוֹר, חֲשִׁפוּ אוֹר!

ארבע שנים לאחר קריאתו-זעקתו של ביאליק החלה העלייה השנייה, שהניחה, יחד עם הציונות ההרצליאנית, את היסוד החילוני של הגאולה היהודית המודרנית. האל הוצא אחר כבוד מן המשוואה הציונית שליכדה

עבר ועתיד. אולם בשנות הדור שחלפו מגיוסם של "בני המכבים" למעשה הציוני ועד להכרזתם של חיילי צה"ל כ"ניני המכבים" הפך גם חג החנוכה, מועד לא מרכזי בהוויה היהודית הגלותית, ל"חג המכבים". ניצוץ מרד החשמונאים "הורש" מביאליק ללזין קיפניס שהביא לילדי ישראל "אור ואש" כדי לגרש את החושך, ובתהפוכות פרדוקסאליות פרי סדנתה של שרת ההיסטוריה נולדה תנועת "מכבי" שגיירה את האתלטיקה - כשלעצמה מורשת יוונית - הלניסטית ומגורמי מרד החשמונאים - כדי לטפח את שריריו של היהודי החדש, וקריאתו של ביאליק להחיות את מורשת המכבים נספגה בחלוף השנים מקודש לחול, מרוח לכוח, ומהתגייסות אישית - עממית לניצחון של מכבי תל-אביב על אולימפיאקוס. ואיפה המכבי היום? לאבי נימני ולפיני גרשון הפתרונים.